

УДК 343.611

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.46>**Маріанна Саградян,***студентка міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

УБИВСТВО У СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Стаття присвячена правовій характеристиці вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, аналізу нової редакції статті 116 Кримінального кодексу України. Визначено відмінності цього складу злочину порівняно з попередньою редакцією, а також проаналізовано проблеми кримінально-правової кваліфікації злочину, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання.

Ключові слова: стан сильного душевного хвилювання, фізіологічний афект, патологічний афект, жорстоке поведіння.

Постановка проблеми. Концепція правової держави завжди пов'язується передусім з ідеями природних невідчужуваних прав людини, з їх визнанням, повагою та охороною з боку держави. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Стаття 27 Конституції України визнає за кожною людиною невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Саме тому **метою** статті є комплексна кримінально-правова характеристика умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, в теорії кримінального права та за чинним законодавством України.

Проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, розглядали О.В. Авраменко, М.І. Бажанов, А.В. Байлов, С.В. Бородин, В.М. Бурдін, О.В. Бурко, І.В. Горностаєва, М.І. Дубініна, М.І. Загородніков, О.М. Короленко, О.А. Квітко, Д.О. Кузьмін, М.В. Лисак, Л.А. Остапенко, І.П. Панфілов, О.М. Попов, Й.П. Портнов, О.В. Пуляєва, Т.В. Сисоєва, Б.В. Сідоров, В.І. Ткаченко, О.О. Чугунов, Т.Г. Шавгулідзе, Л.І. Шеховцова та інші. З психологічного погляду афективні стани вивчалися Л.В. Алексеевою, Ф.С. Сафуановим, О.Д. Сітковською, В.Б. Первомайським і В.О. Шулярем.

Виклад основного матеріалу. Стаття 116 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. Раніше диспозиція цієї статті передбачала відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого.

Але 11 січня 2019 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII. Унаслідок цього внесені зміни до статей КК України, у тому числі й до ст. 116. Відтепер ця стаття передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленого жорстоким поведінням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого.

Безпосереднім об'єктом убивства в стані сильного душевного хвилювання є життя людини. Об'єктивна сторона злочину характеризується діями (посяганням на життя іншої особи), наслідками у вигляді смерті людини, причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком, а також часом і певною обстановкою вчинення злочину.

Стан сильного душевного хвилювання визначається п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 № 2 як емоційний стан винного, який значною мірою

знижує його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними [1].

У психологічній науці цей стан іменується фізіологічним афектом і розглядається як надзвичайно сильний, особливо виражений, короточасний емоційний стан, що бурхливо протікає, пов'язаний із кардинальною зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин, супроводжуваний різко вираженими психофізіологічними проявами та змінами, що дає непідлеглу свідомому вольовому контролю розрядку в дії [2, с. 489]. Іншими словами, він виводить психіку людини зі звичайного стану, гальмує свідому інтелектуальну діяльність, до певної міри порушує виборчий момент у мотивації поведінки, утрудняє самоконтроль, позбавляє людину можливості твердо й усвідомлено зважити наслідки своєї поведінки. У стані афекту здатність усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій, а також керувати ними значною мірою знижена, що є однією з підстав для визнання здійсненого в такому стані злочину менш суспільно небезпечним, чим злочин, здійснений у спокійному стані психіки.

Від фізіологічного афекту варто відрізнити так званий патологічний афект, який є тимчасовим хворобливим розладом психіки. При ньому настає глибоке затьмарення свідомості й особа втрачає здатність складати собі звіт у своїх діях і керувати ними. Вона в таких випадках визнається неосудною, а отже, і не може нести кримінальну відповідальність.

Для вирішення питання про те, здійснено діяння в стані фізіологічного чи патологічного афекту, необхідно призначити комплексну психолого-психіатричну експертизу.

Наслідком змін, унесених до КК України, стала зміна умов застосування ст. 116 КК України. Якщо раніше КК називав такими умовами протизаконне насильство, систематичне знущання й тяжку образу з боку потерпілого, то сьогодні, виходячи з диспозиції аналізованої статті, це лише жорстоке або таке, що принижує честь і гідність особи, поведження. Отже, на нашу думку, це є явним звуженням умов застосування ст. 116 КК України, що може призвести до того, що більшість людей, які у стані фізіологічного афекту вчинять вбивство, просто не підпадуть під дію цієї статті. Тобто новий закон погіршує становище особи.

Стаття 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод установлює, що жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поведження або покарання. Цей імператив охороняє одну з основних цінностей демократичного суспіль-

ства й установлює безумовну заборону катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження й покарання або «жорстокого поведження». Проте, передбачаючи заборону такого поведження, Конвенція та інші європейські інструменти не містять визначень понять, використаних у ст. 3 Конвенції, і «жорстокого поведження» взагалі.

У науці кримінального права існує думка, що під жорстоким поведженням варто розуміти певну тяжкість фізичного болю або душевних страждань. Під час застосування катувань їх рівень дуже високий, оскільки катування є однією з найбільш тяжких форм жорстокого поведження. Катування – це навмисне завдання сильного болю і страждань з метою одержання інформації, застосовуючи покарання або погрози [3, с. 373]. Виходячи з визначення поняття «катування», яке дає нам Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, воно містить у собі такі складники, як завдання особі сильного фізичного болю або страждань, навмисне завдання сильного болю або страждань, прагнення до певної мети під час завдання сильного фізичного болю або страждань, а саме одержання інформації, примушення до зізнання, приниження тощо [4].

Окрім цього, в новій редакції статті чомусь виключено таку обов'язкову ознаку виникнення стану сильного душевного хвилювання, як раптовість. Але, на нашу думку, ця ознака існує незалежно від її закріплення в кримінально-правовій нормі. Тому є сенс приділити цьому питанню увагу.

Отже, раптовість виникнення стану сильного душевного хвилювання полягає в тому, що цей стан виникає як негайна реакція на жорстоке або таке, що принижує честь і гідність особи, поведження з боку потерпілого. Також велике значення має час, коли виник умисел учинити вбивство і особи, яка перебуває у стані сильного душевного хвилювання, він також має виникнути раптово. Тобто умисел у цьому випадку не може бути заздалегідь обдуманим.

Отже, склад злочину, передбачений ст. 116 КК України, наявний лише тоді, коли умисел на вбивство виник раптово у стані фізіологічного афекту й був виконаний, коли винний ще перебував у такому стані. Найчастіше такий стан є короточасним і триває всього декілька хвилин.

Якщо вбивство вчинене після того, коли стан сильного душевного хвилювання пройшов, дії винного варто кваліфікувати за ст. 115 КК України. Протиправна поведінка потерпілого в такому разі може бути визнана обставиною, яка пом'якшує покарання.

Особливістю об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 116 КК України, є те, що він може бути вчинений виключно шляхом активної поведінки. Це означає, що здійснити вбивство у стані сильного душевного хвилювання, тобто перебуваючи у стані фізіологічного афекту, шляхом бездіяльності неможливо, оскільки психологічна природа афекту така, що йому в будь-якому випадку потрібна негайна «розрядка в діях».

Цей злочин є злочином із матеріальним складом, а тому вважається закінченим із моменту настання смерті потерпілого.

Отже, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього складу злочину є суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також час учинення злочину.

Суб'єктивна сторона складу злочину, що розглядається, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого або непрямого умислу. Це означає, що винний, учиняючи діяння, передбачене ст. 116 КК України, у будь-якому випадку усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, завжди передбачає суспільно небезпечні наслідки та бажає або свідомо припускає їх настання.

Психічне ставлення особи в разі вчинення цього злочину характеризують дві особливості:

1) умисел завжди є таким, що раптово виник, та афектованим, тобто, виникаючи раптово, він одразу й реалізується;

2) емоційний стан винної особи характеризується сильним душевним хвилюванням, що значною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла до його вчинення 14-річного віку й перебувала під час учинення злочину у стані сильного душевного хвилювання, зумовленого жорстоким поведінням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого.

Умисне вбивство, передбачене ст. 116, як й умисні вбивства, передбачені ст. ст. 117 і 118, належить до привілейованих складів умисних убивств. Але в науці кримінального права та практиці застосування кримінального закону постає чимало питань щодо правової кваліфікації злочинів, учинених у стані сильного душевного хвилювання. Зокрема, це стосується випадків, коли особа вчинила умисне вбивство під час перевищення меж необхідної оборони й при цьому водночас перебувала у стані сильного душевного хвилювання.

Суди, як правило, кваліфікують злочинне діяння за нормою, яка передбачає менш

суворе покарання в санкції. Порівнюючи санкції ст. ст. 116 і 118 КК України, можна зробити висновок, що діяння, за яке передбачена відповідальність за ст. 118 КК України, є менш небезпечним злочином, ніж злочин, учинений у стані сильного душевного хвилювання, оскільки за останній передбачена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, а за вбивство, вчинене під час перевищення меж необхідної оборони, – до двох років. А частина 6 ст. 12 КК України зазначає, що ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у вигляді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у вигляді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Для розмежування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, та умисного вбивства під час перевищення меж необхідної оборони необхідно враховувати мотивацію суб'єкта. На відміну від стану сильного душевного хвилювання, мотив під час необхідної оборони характеризується наміром захистити свої законні інтереси, інтереси держави, суспільства або іншої особи шляхом заподіяння шкоди тому, хто посягає. У свою чергу, вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, характеризується тим, що протиправна поведінка потерпілого не становить настільки значної суспільної небезпеки, як це має місце під час необхідної оборони та її перевищення.

За наявності стану сильного душевного хвилювання визначним мотивом є гнів, що породжує прагнення спричинити шкоду тому, хто посягає. У результаті емоційної напруженості та збудженості суб'єкт утрачає контроль над своїми діями. Перевищення меж необхідної оборони також супроводжується хвилюванням особи, яка обороняється, однак це хвилювання не перешкоджає основній меті – відбити напад, захистити себе від посягання [5, с. 167–168].

Отже, дії осіб, які вчинили вбивство під час перевищення меж необхідної оборони й водночас перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, належить кваліфікувати за ст. 118 КК України, тобто за більш м'якою нормою, а не за ст. 116 КК України.

Якщо виникає конкуренція кваліфікованого та привілейованого складів, то перевага в застосуванні надається останньому. Це пояснюється тим, що всі сумніви під час застосування кримінально-правових норм, зокрема про пріоритет однієї з норм, які конкурують, повинні тлумачитися на користь обвинуваченого (підсудного, засудженого).

І це правило вирішення конкуренції спеціальних норм між собою набуло підтвердження судовою практикою. Так, відповідно до п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 № 2, умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), або вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), вбивство під час перевищення меж необхідної оборони чи в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України), кваліфікується тільки за цими статтями КК України, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості [6]. Тобто коли діяння особи має всі ознаки складу злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 116 КК України, але ця особа в момент учинення кримінального правопорушення перебувала у стані сильного душевного хвилювання, то така особа підлягає кримінальній відповідальності за ст. 116 КК України.

Висновки

Виходячи з усього вищенаведеного, ми можемо сказати, що злочин, передбачений ст. 116 КК України, як і будь-яке інше вбивство, посягає на найцінніше та найважливіше – життя людини. Але він належить до привілейованих складів злочину та має свою особливість, через яку, власне, законодавець і відокремив ст. 116 КК України від простого умисного вбивства, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, – це особливий стан особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Винний, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, не здатен повною мірою усвідомлювати характер і суспільну небезпеку своїх дій, а також керувати ними.

Важливою умовою застосування ст. 116 КК України є протиправна поведінка потерпілого, а саме жорстоке поводження або таке поводження, що принижує честь і гідність особи, а також системний характер такого поводження. Варто підкреслити, що стан сильного душевного хвилювання має бути викликаний протиправними діями саме з боку потерпілого. В іншому випадку, якщо такий стан викликаний однією особою, а смерть заподіяно іншій, то кваліфікація за ст. 116 КК неможлива.

Стаття посвячена правовій характеристиці убийства, совершеного в состоянии сильного душевного волнения, анализу новой редакции статьи 116 Уголовного кодекса Украины. Определены различия данного состава преступления по сравнению с предыдущей редакцией, а также проанализированы проблемы уголовно-правовой квалификации преступления, совершеного в состоянии сильного душевного волнения.

Ключевые слова: состояние сильного душевного волнения, физиологический аффект, патологический аффект, жестокое обращение.

Окрім цього, особливе значення має той факт, що стан сильного душевного хвилювання повинен виникнути раптово, як і сам умисел на вбивство. Це означає, що фактично про готування до злочину, передбаченого ст. 116 КК України, мови йти не може.

Також важливу роль відіграє час учинення злочину. Особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за статтею, що розглядається, лише в тому випадку, коли умисел на вбивство виник у стані сильного душевного хвилювання та був виконаний, коли особа ще перебувала в такому стані.

І, нарешті, з'ясовано особливості суб'єктивної сторони складу злочину, визначено його суб'єкта, а також досліджено деякі питання кримінально-правової кваліфікації злочинів, учинених у стані сильного душевного хвилювання. Зокрема, досліджено питання конкуренції кваліфікованого й привілейованого складів злочину, а також питання кваліфікації в разі умисного вбивства, вчиненого під час перевищення меж необхідної оборони, та наявності при цьому стану сильного душевного хвилювання.

Список використаних джерел:

1. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 26.04.2019).
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 705 с.
3. Охота Я.В. Визначення «жорстокого поводження». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 372–376.
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 (Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради від 26.01.1987 № 3484-XI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 27.04.2019).
5. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. Киев: Юринком, 1995. 208 с.
6. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 27.04.2019).

The article is devoted to the legal characterization of the murder committed in a state of intense emotional excitement, an analysis of the new wording of Article 116 of the Criminal Code of Ukraine. The differences of this composition of the crime in comparison with the previous edition are determined, as well as the problems of the criminal-legal qualification of a crime committed in a state of intense emotional excitement are analyzed.

Key words: state of intense emotional excitement, physiological affect, pathological affect, cruel treatment.

